

1

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ
ΣΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
Υπεύθυνος σειράς: ΜΑΡΙΟΣ Α. ΠΟΥΡΚΟΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Επιμέλεια: ΜΑΡΙΟΣ Α. ΠΟΥΡΚΟΣ

5. Πολιτισμικά Σύνδρομα και Συναισθήματα στις Διαπροσωπικές Σχέσεις:
Αποτελέσματα από Πρόσφατες Μελέτες για τα Συναισθήματα
σε Ελλάδα και Αγγλία 260
6. Αλληλεπίδραση των Διαπολιτισμικών Συνδρόμων και των Κατασκευών
του Εαυτού ως προς το Συναισθήμα στην Καθημερινή Αλληλεπίδραση 262

✓ ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 – Ο ΕΑΥΤΟΣ ΚΑΙ Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΩΣ ΔΙΑΛΟΓΙΚΗ ΣΧΕΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ (Φιλία Ίσαρη)	268
1. Εισαγωγή.....	268
2. Ατομικός Εαυτός: Προς Μια Υπέρβαση της Ουσιοκρατικής Οντολογίας του Ατόμου	269
3. Ο Εαυτός στα Πλαίσια της Αφήγησης, της Σχέσης και της Διαλογικότητας.....	271
3.1. Η Αφηγηματική Προσέγγιση – Homo Fabulans	271
3.2. Εαυτός και Πολιτισμικές Αφηγήσεις	272
3.3. Ο Εαυτός ως Σχέση και Αφήγηση.....	273
3.4. Πολυφωνικός-Διαλογικός Εαυτός	274
3.5. Ο Αποκεντρωμένος Εαυτός	276
4. Αντί Επιλόγου.....	276

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΗΘΙΚΩΝ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9 – Ο ΑΣΠΡΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΑΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΕΘΝΙΚΑ ΖΩΑ - ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΩΝ (Αθανάσιος Μαρβάκης)	283
1. Εισαγωγή.....	284
2. Η Ανάπτυξη των Παιδικών Αντιλήψεων για την Έννοια της Πατρίδας και της Αλλοδαπής	285
3. Υπέρβαση του Άμεσα Δεδομένου – Αφηρημένες Έννοιες και το «Σκέπτεσθαι» (το «Νοείν») της Κοινωνίας	289

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10 – Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΣΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ (Μάριος Α. Πουρκός)	299
1. Εισαγωγή.....	300
2. Οι Ηθικές Φωνές Ενός Κοριτσιού 7,5 Ετών	301
3. Η Έννοια της Φωνής	304
4. Η Έννοια της Εσωτερίκευσης	306

Έπειτα από ένα αιώνα ψυχολογικών ερευνών και εφαρμογών, η αντιγνωμία αναφορικά με την αληθινή φύση του «εαυτού» περισσότερο επεκτάθηκε ώστε να περιλάβει νέες θεωρίες και προοπτικές, παρά να παρέχει οριστικές απαντήσεις. Ο σύγχρονος επιστημονικός προβληματισμός αναζητά το διάλογο με διάφορες κοινωνικο-ιστορικές και φιλοσοφικές παραδόσεις, υπερβαίνοντας το μονοπολιτισμικό μονόλογο που επικρατούσε ουσιαστικά μέχρι πρόσφατα στις θεωρίες του νεωτερικού υποκειμένου. Διακρίνει κανείς μια αυξανόμενη σύγκλιση μέσα από διάφορους επιστημονικούς χώρους γύρω από την υπόθεση ότι δεν υπάρχει ένας παγκόσμιος ή ιστορικά αδιαφοροποίητος εαυτός. Αντίθετα, διάφορες θεωρήσεις για τον εαυτό φαίνεται να εκφράζουν κοινές αντιλήψεις περί του «τι είναι ο άνθρωπος» μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο, καθώς και σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο (Baumeister, 1987. Cushman, 1990. Dumont, 1983. Geertz, 1973. Gergen, 1991. Harré, 1987. Heelas & Locke, 1981. Kim & Berry, 1983. Markus & Kitayama, 1991. Morawski, 1988. Πουρκός, 1997. Sampson, 1977, 2000. Rosaldo, 1984. Shweder & Bourne, 1984. Shweder & Miller, 1985).

Στις μέρες μας, οι νεωτερικές έννοιες για την ανθρώπινη προσωπικότητα είναι δεκτικές αναθεωρήσεων. Στο χώρο της Ψυχολογίας και των κοινωνικών επιστημών οι συζητήσεις επαναπροσδιορισμού του εαυτού απηχούν τον ευρύτερο προβληματισμό που επικρατεί στη δυτική φιλοσοφική σκέψη, ο οποίος εκφράζεται υπό τη μορφή κριτικής αντιφυσιοκρατικού ή αποδομιστικού χαρακτήρα, με αντικείμενο την ατομική «ουσία» (substance) και το εσωστρεφές ενσυνείδητο υποκείμενο.

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζουμε μερικές βασικές σύγχρονες αναζητήσεις σχετικά με την υπέρβαση της ουσιοκρατικής οντολογίας του ατόμου και τον επαναπροσδιορισμό της ανθρώπινης ύπαρξης στα πλαίσια της σχέσης, της διαλογικότητας και της αφήγησης.

2. Ατομικός Εαυτός: Προς Μια Υπέρβαση της Ουσιοκρατικής Οντολογίας του Ατόμου

Ένας από τους πρώτους στοχαστές που τόνισε ιδιαίτερα την εσωτερική ατομική φύση του ανθρώπου ήταν ο Αυγουστίνος.¹ Αυτός ο τρόπος σκέψης αναπτύχθηκε πε-

1. *"cum enim definiero quid sit homo, quod est nomen speciale, singuli quique homines qui sunt individua eadem definitione continentur, nec aliquid ad eam pertinet quod homo non sit"* (Augustinus, De Trinitate, vi) και *"in interiore homine habitat veritas"* (Augustinus, De vera religione, σ. 39) (βλ. επίσης Collins, 2001. Taylor, 1989).

ραιτέρω κατά το Μεσαίωνα από τη μελέτη του Βοήθιου, ο οποίος περιέγραψε τα ανθρώπινα πλάσματα ως ατομική ουσία λογικής φύσης “*persona est rationalis naturae individua substantia*” (Boethius, *De Trinitate*, iii). Στη συνέχεια, η ατομικιστική αντίληψη για την ανθρώπινη φύση επηρέασε τον Θωμά Ακινάτη και τον Καρτέσιο και αναφάνηκε στη φιλοσοφία των Kant, Fichte και Hegel, οι οποίοι έδωσαν έμφαση στο ατομικό υποκείμενο. Εκφράζεται επίσης στην αναζήτηση της προσωπικότητας που απαντάται στο ρομαντικό ρεύμα και στη σύγχρονη ψυχολογική αντίληψη περί συνείδησης (Anastasiades, 2002. Collins, 2001).

Στα πλαίσια της νεωτερικής εποχής, όπως επισημαίνει ο Taylor (1989), οι δυτικές φιλοσοφικές και ψυχολογικές απόψεις ανέπτυξαν ιδιαίτερα την έννοια του αυτόνομου, εσωστρεφούς συνειδητού υποκειμένου και τη δυνατότητα ανεξαρτησίας του ατόμου από τα δεσμά των σχέσεων που αρχικά το διαμόρφωσαν. Οι σχέσεις φαίνεται να αποκτούν σημασία μόνο ως προς τη γένεση της ατομικότητας και να εγκαταλείπονται στη συνέχεια, καθώς το πρόσωπο ολοκληρώνεται.

Στη βιβλιογραφία των κοινωνικών επιστημών αποτελεί πλέον κοινό τόπο η περιγραφή του ανθρωπολόγου Clifford Geertz (1984) για την έννοια του εαυτού στο δυτικό κόσμο. Ο ατομικός εαυτός απεικονίζεται ως:

«ένα οριοθετημένο, μοναδικό, λίγο πολύ ολοκληρωμένο όσον αφορά τα κίνητρα και τη γνωστική αντίληψη σύμπαν, ένα δυναμικό κέντρο συνειδητοποίησης, συναισθήματος, κρίσης και δράσης, οργανωμένο σε μια ξεχωριστή ολότητα και τοποθετημένο σε αντίθεση με άλλες παρεμφερείς ολότητες και σε αντιδιαστολή με το κοινωνικό και φυσικό του περιβάλλον» (Geertz, 1984, σ. 126).

Το άτομο έχει χαρακτηριστεί επίσης από άλλους μελετητές ως απομονωμένο (Sampson, 1977), αποκομμένο, ιδιοκεντρικό, ιδιωτικό (Triandis, 1995), μια συγκεκριμένη, ισορροπημένη δομή, σταθερή και τακτική (Sampson, 1985), εγωκεντρικά συμβατικό (Schweder & Bourne, 1984), ελεύθερα ενεργό (Schweder & Bourne, 1984), ηθικά υπεύθυνο (Selby, 1974), ενοποιημένο, μονολοθικό (Cooper & Rowan, 1999), αναλυτικό, ορθολογιστικό, υλιστικό (Johnson, 1985) και μονοθεϊστικό (Johnson, 1985. Niebuhr, 1970).

Οι Schweder και Bourne (1984) διατύπωσαν την πρόταση ότι η ατομικιστική προσέγγιση του εαυτού προϋποθέτει μια κοινωνία η οποία δημιουργήθηκε για να υπηρετεί τα συμφέροντα ενός εξιδανικευμένου, αυτόνομου ατόμου, που ζει μεν εντός της κοινωνίας χωρίς όμως κοινωνικές δεσμεύσεις. Παρομοίως, ο Sampson (1989) επισήμανε ότι για το νεωτερικό άτομο, η κοινότητα αποτελεί απλώς «μέσον» για την εκπλήρωση των στόχων ζωής που αυτόνομα επέλεξε.

Στο χώρο της Ψυχολογίας η ατομικιστική θεώρηση του εαυτού αμφισβητήθηκε μεταξύ άλλων από τους θεωρητικούς των αντικειμενότροπων σχέσεων (π.χ.

Fairbrain, Guntrip, Winnicott, Kohut), τη φεμινιστική Ψυχολογία (π.χ. Gilligan, Chodorow, Jordan), καθώς και τις αυτόχθονες μη δυτικού τύπου ψυχολογίες που θεμελιώνονται κυρίως σε μια κολεκτιβιστική αντίληψη για τον άνθρωπο.

Όλο και περισσότεροι μελετητές υπογραμμίζουν τα ποικίλα προβλήματα που συνδέονται με το σύγχρονο ατομικιστικό προσανατολισμό, όπως η αποξένωση, η απομόνωση, το εσωτερικό κενό, ο καταναλωτισμός, ο ανταγωνισμός, ο ναρκισσισμός, η υπερβολική ενασχόληση με «το άτομό μας», που βρίσκει την έκφρασή της στη φράση «πρώτα εγώ» και στην ασημαντότητα των σχέσεων. Τέλος, η έλλειψη ενδιαφέροντος για το κοινό καλό και η έλλειψη δέσμευσης σε κάθε κοινωνικό επίπεδο από το γάμο και την κοινότητα μέχρι την πολιτική, καθώς οι άνθρωποι αδυνατούν να κρατηθούν σε σχέσεις όταν δεν μπορούν να τις αιτιολογήσουν ωφελιμιστικά (Bellah, Madsen, Sullivan & Tipton, 1985. Cushman, 1990. Gergen, 1991. Lasch, 1979. Sampson, 1977. Shweder & Bourne, 1984).

Τα ατομικιστικά και φυσιοκρατικά μοντέλα του εαυτού και οι γνωστές κυρίαρχες απόψεις περί ενός απομονωμένου, περιχαρακωμένου, αυτοδύναμου και αυτοπροσδιοριζόμενου υποκειμένου αμφισβητούνται με επιταχυνόμενους ρυθμούς. Η έννοια ενός ανεξάρτητου, μονολογικού, μονολιθικού εαυτού που «στρέφεται προς το δικό του αυτοτελές μέλλον», προοδευτικά εμφανίζεται ως αβάσιμη. Άλλωστε, διαφαίνεται επίσης μια κίνηση απομάκρυνσης από την αντίληψη του «ενός» απόλυτα ενοποιημένου δρώντος υποκειμένου και αναγωγή σε διαφορετικά υποθετικά μοντέλα που στηρίζονται στον πλουραλισμό και την πολλαπλότητα (Cooper & Rowan, 1999. Hermans, Kempen & Van Loon, 1992. Sampson, 1985). Βρισκόμαστε σε μία πορεία επαναπροσδιορισμού της ανθρώπινης ύπαρξης αναζητώντας και επαναφέροντας στον ορίζοντα εναλλακτικές οντολογίες στο πλαίσιο της σχέσης, της αλληλεξάρτησης και της διαλογικότητας. Οι εννοιολογήσεις του εαυτού που παρουσιάζονται στη συνέχεια είναι ενδεικτικές αυτής της έντονης αναζήτησης και του πειραματισμού που επικρατεί, ιδιαίτερα ανάμεσα στους «ερμηνευτικούς κοινωνικούς επιστήμονες», τους «κοινωνικούς κονστρουκτιβιστές» και τους αποκαλούμενους «μεταμοντέρνους στοχαστές».

3. Ο Εαυτός στα Πλαίσια της Αφήγησης, της Σχέσης και της Διαλογικότητας

3.1. Η Αφηγηματική Προσέγγιση – *Homo Fabulans*

Ορισμένοι συγγραφείς προσδιόρισαν την έννοια του εαυτού ως μια αφηγηματική διεργασία και την ανάπτυξη της ταυτότητας ως δόμηση μιας προσωπικής ιστορίας. Αναφορές στην εξιστόρηση, συγγραφή, σύνθεση, δημιουργία και επαναδημιουργία απεικονίζουν έναν εαυτό που αποτελεί τμήμα μιας διαρκούς αφήγησης (Bruner,

1986, 1997. Howard, 1991. Mair, 1988. McAdams, 1985. Polkinghorne, 1988. Sarbin, 1986. White & Epston, 1990) (για το ζήτημα αυτό βλέπε επίσης Πουρκός, 1997, σσ. 195-215).

Σύμφωνα με τον Bruner (1986, 1997, 2004), ο εαυτός δεν είναι κάποια ουσία την οποία αναζητούμε φθάνοντας στο βάθος της υποκειμενικότητας ή ένας διαρκής σταθερός πυρήνας. Ο εαυτός χρειάζεται να αντιμετωπιστεί ως μια κατασκευή την οποία δημιουργούμε και επαναδημιουργούμε μέσω της αφήγησης. Παρομοίως, ο Polkinghorne (1988) επισήμανε ότι ο εαυτός δεν είναι μια ουσία ή ένα στατικό πράγμα. Αποκτούμε τις προσωπικές μας ταυτότητες μέσα από τη διαμόρφωση της αφήγησης και αναδεικνύουμε την ύπαρξή μας σε ολότητα με το να την αντιλαμβανόμαστε ως έκφραση μιας μοναδικής ιστορίας που ξετυλίγεται και αναπτύσσεται μέσα στο χρόνο.

Η αφηγηματική προοπτική εφαρμόστηκε και στη μελέτη της ταυτότητας από τον McAdams (1985). Σύμφωνα με τον McAdams, η ταυτότητα αποτελεί μια προσωπική ιστορία την οποία τα άτομα ξεκινούν να συνθέτουν, συνειδητά ή ασυνείδητα, κατά τη διάρκεια της όψιμής τους εφηβείας. Όπως γράφει ο ίδιος χαρακτηριστικά:

«Τα τελευταία δέκα χρόνια έχω μείνει έκπληκτος από τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αυθόρμητα κατασκευάζουν την ιστορία της ζωής τους ή τον προσωπικό τους μύθο προκειμένου να συγκροτήσουν αυτό που ο Erik Erikson ονόμασε ταυτότητα. Μελετώ τον εσωτερικό κόσμο των ανθρώπων και τις ιστορίες της ζωής τους, δηλαδή τις εσωτερικές αφηγήσεις του εαυτού τους που δημιουργούν για να ανακατασκευάσουν επιλεκτικά το παρελθόν τους, να κατανοήσουν το παρόν και να προβλέψουν το μέλλον, έτσι ώστε η ζωή τους να αποκτήσει ενότητα, σκοπό και νόημα (...) Ζωή και ιστορία εμπλέκονται διαλεκτικά συμπληρώνοντας η μία την άλλη» (McAdams, 1985, σσ. 57-58).

3.2. Εαυτός και Πολιτισμικές Αφηγήσεις

Άλλοι μελετητές υποστήριξαν ότι ο εαυτός γίνεται αντιληπτός όχι μόνο ως ο συγγραφέας της μοναδικής προσωπικής ιστορίας του καθενός, αλλά αποτελεί και μέρος μιας ευρύτερης πολιτισμικής ιστορίας. Μέσα από την προοπτική αυτή, ο εαυτός απεικονίζεται ως τμήμα μιας διαρκούς αφήγησης, η οποία απαρτίζεται από μύθους, παραδόσεις, δοξασίες, υποθέσεις και αξίες της πολιτισμικής κληρονομιάς κάθε ατόμου.

Σύμφωνα με τον Mair (1988), ζούμε εντός και διαμέσου των ιστοριών και ενδιαφερόμαστε στις μεγάλες ιστορίες του πολιτισμού μας. Δεν γνωρίζουμε τον κόσμο πα-

ρά μόνο ως κόσμο ιστοριών και από τις ιστορίες παίρνουμε πληροφορίες για τη ζωή. Παρομοίως, ο Howard (1991) αναφέρθηκε στις πολιτισμικές επιρροές οι οποίες μας διαμόρφωσαν ως «ιστορίες πολιτισμού» (cultural tales). Αυτές οι ιστορίες είναι σε τέτοιο βαθμό εγκλωβισμένες στις πεποιθήσεις, αξίες και υποθέσεις μας, ώστε εκδηλώνονται ως αλήθειες και όχι ως διηγήσεις. Στη σύγχρονη έρευνα, για παράδειγμα, η κυρίαρχη ιστορία σχετικά με την ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας προέρχεται από το θετικιστικό επιστημονικό παράδειγμα. Σύμφωνα με τον Howard, ο αφηγηματικός ψυχολόγος έχει την πεποίθηση ότι οι επιστημονικές θεωρίες παρουσιάζουν εκλεπτυσμένες ιστορίες ή πλούσιες μεταφορές, οι οποίες στοχεύουν να απεικονίσουν περίπλοκες αιτιώδεις διεργασίες του κόσμου. Και όταν η ανθρώπινη σκέψη στρέφεται σε θέματα όπως «ποια είναι η αιτία ενός φαινομένου», πολλοί επιχειρηματολογούν ότι οι επιστημονικές ιστορίες αντιπροσωπεύουν την καλύτερη διαθέσιμη ανάλυση. Όμως όταν ο στοχασμός οδηγείται στο ζήτημα του νοήματος της ζωής (για παράδειγμα: «Τι επιθυμώ να πετύχω στη ζωή μου; Τι είναι η ενάρετη ζωή;» κ.λπ.), οι επιστημονικές ιστορίες, σύμφωνα με τον Howard, πιθανόν να υστερούν σε σύγκριση με τα πλούσια αποθέματα άλλων μη επιστημονικών ιστοριών, όπως αυτών που σχετίζονται με τη φιλοσοφία, τη λογοτεχνία, την κλινική γνώση και τη θρησκεία (Howard, 1991, σσ. 189-190).

3.3. Ο Εαυτός ως Σχέση και Αφήγηση

Ο Gergen (1973, 1991, 1994) υπήρξε ένας από τους πρώτους κοινωνικούς ψυχολόγους που υιοθέτησε μια ερμηνευτική κονστρουκτιβιστική άποψη για τα ψυχολογικά φαινόμενα και εστιάστηκε συγκεκριμένα στην κατασκευή του εαυτού. Περιέγραψε τον εαυτό ως μια αφήγηση που καθίσταται κατανοητή μέσα σε ένα πλαίσιο διαρκών σχέσεων. Σύμφωνα με τη θεωρία του, οι αυτοδιηγήσεις θεωρούνται «προϊόντα κοινωνικής ανταλλαγής» και «αποκτήματα των σχέσεων» μάλλον παρά «προϊόντα του ατόμου» και νοούνται ως μορφές κοινωνικού απολογισμού ή δημόσιας ομιλίας. Μ' αυτή την έννοια οι αυτοδιηγήσεις αποτελούν κατασκευές δεκτικές συνεχών μεταβολών και αλληλεπιδράσεων. Η προοπτική αυτή υπογραμμίζει την κοινωνική και πολιτισμική προέλευση της αφηγηματικής δομής χωρίς να υποτάσσεται στην πολιτισμική αιτιοκρατία. Οι αφηγηματικές δεξιότητες αποκτώνται μέσω των διαδικασιών κοινωνικής αλληλεπίδρασης και δεν είναι ένα απλό αποτέλεσμα μιας μονόπλευρης επίδρασης. Περαιτέρω, αναγνωρίζει την προσωπική δέσμευση στην αφήγηση, αλλά τονίζει αντί του ατόμου ως δημιουργού και συντελεστή της, την κοινωνική ανταλλαγή.

Ο Gergen (1994) αντιπαρέθεσε αυτή την προοπτική με άλλες αφηγηματικές προσεγγίσεις που δίνουν έμφαση στην ατομική εσωτερική διεργασία και την ιδιό-

τητα του δημιουργού και συντελεστή, όπως το έργο των φαινομενολόγων (π.χ. Carr, 1984. Polkinghorne, 1988) και των προσωπολόγων (π.χ. Mc Adams, 1993). Επιπλέον, διαφοροποίησε αυτή τη θεώρηση από άλλες πιο παραδοσιακές αποδόσεις που περιγράφουν την ανθρώπινη ταυτότητα ως μια ολοκληρωμένη, συνεκτική και σταθερή νοητική κατάσταση, ένα στέρεο εαυτό, «αποκρυσταλλωμένο» ή αυτοπραγματούμενο (π.χ. Erik Erikson, Carl Rogers). Από την άποψη της δομής, η ταυτότητα είναι το επίτευγμα της σχέσης και δεν ενέχει αναγκαία σταθερότητα ή συνοχή. Το άτομο αποκτά όχι ένα βαθύ και ανθεκτικό εαυτό, αλλά τη δυναμική για επικοινωνία και μετάδοση των στοιχείων που το χαρακτηρίζουν.

3.4. Πολυφωνικός-Διαλογικός Εαυτός

Οι Hermans, Kempen και van Loon (1992. βλ. επίσης Πουρκός, 1997, σσ. 211-215) εστίασαν στην πολυφωνία και τη διαλογική φύση του εαυτού και διατύπωσαν την πρόταση του εαυτού ως διαλογικού αφηγητή. Κύρια πηγή έμπνευσης και γόνιμη αφετηρία για την εξερεύνηση της πολυφωνικότητας και της διαλογικότητας της ανθρώπινης ύπαρξης αποτελεί το πολυφωνικό μυθιστόρημα που μελέτησε ο Bakhtin (1970, 1984) στο έργο του Ντοστογιέφσκι. Σύμφωνα με τον Bakhtin, ο διαλογικός εαυτός συνδυάζει χρονικά και τοπικά χαρακτηριστικά. Ο εαυτός, όπως επισημαίνει ο Hermans (1999) οργανώνεται στο χώρο, σαρκώνεται και συνδέεται με ορισμένο τόπο, σε ορισμένο χρόνο, είτε σωματικά είτε πνευματικά. Κατ' αυτό τον τρόπο αντιπαρατίθεται στον ορθολογιστικό εαυτό που γίνεται αντιληπτός στο πλαίσιο μιας άυλης πνευματικής διεργασίας. Ο συνδυασμός χώρου και χρόνου στο έργο του Hermans επιχειρεί να πάει πέρα από τις αφηγηματικές προσεγγίσεις που εκπροσωπούν οι Bruner (1986), Gergen και Gergen (1984) και McAdams (1993), οι οποίοι επικεντρώθηκαν κυρίως στη χρονική διάσταση των αφηγήσεων (ως διαδοχή, δηλαδή, επεισοδίων, περιόδων ή σταδίων).

Σύμφωνα με τον Hermans (1999), ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν βασικά συστατικά ίδιας σπουδαιότητας. Η χωρική φύση του εαυτού εκφέρεται ως «θέση» και «τοποθέτηση». Μέσα από αυτή την προοπτική, το «Εγώ» έχει την ικανότητα να κινείται στο χώρο, από τη μια θέση στην άλλη, παρακολουθώντας τις μεταβολές του χρόνου και των περιστάσεων. Αυτό σημαίνει ότι το πρόσωπο ζει στο παρόν, ταυτόχρονα δε από ένα συγκεκριμένο σημείο στο χωροχρόνο είναι στραμμένο προς το παρελθόν και το μέλλον. Όπως γράφει ο Hermans, σε πραγματικές ή φανταστικές συζητήσεις:

«μπορώ να κινούμαι εμπρός και πίσω, ανάμεσα στη θέση μου και στη θέση του πραγματικού ή φανταστικού συνομιλητή μου. Στην περίπτωση των φαντασι-

κών συνομιλιών, το εγώ έχει τη δυνατότητα να επενδύσει με φωνή κάθε θέση (συνομιλητή) ώστε να δημιουργηθούν μεταξύ τους διαλογικές σχέσεις (συνομιλώ, δηλαδή, με το είδωλό μου στον καθρέπτη, με την φωτογραφία κάποιου που έχω επιθυμήσει, με τη συνείδησή μου, με κάποιο χαρακτήρα βιβλίου και ούτω καθεξής)» (Hermans, 1999, σ. 110).

Οι φωνές λειτουργούν εδώ ως αλληλεπιδρώντες χαρακτήρες μιας ιστορίας, εμπλέκονται στη διεργασία ερώτησης-απόκρισης, συμφωνίας-διαφωνίας, ανταλλαγής πληροφοριών και διήγησης και καταλήγουν σ' ένα σύνθετο αφηγηματικό εαυτό. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, ο εαυτός είναι «κοινωνικός» και ο «άλλος» βρίσκεται όχι εκτός αλλά εντός της εσωτερικής δομής του, καταλήγοντας σε μια πολλαπλότητα διαλογικά αλληλεπιδρώντων εαυτών, σε μια πολυφωνία και έναν πλουραλισμό απόψεων και κόσμων. Ο εαυτός είναι κοινωνικός όχι με την έννοια ότι ένα οριοθετημένο άτομο προβαίνει σε αλληλεπιδράσεις με άλλα εκτός εαυτού άτομα, αλλά ιδίως με την έννοια ότι άλλα πρόσωπα κατέχουν θέση στον πολυφωνικό εαυτό. Σ' αυτό το σημείο δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο θέμα της σύνθεσης και τονίζεται η συνεργατική διαλογική φύση των διαφορετικών φωνών (Hermans, Kempen & van Loon, 1992).

Παρά τις ενδεχόμενες ανησυχίες, αυτή η πολλαπλότητα και η πολυφωνία της ατομικής εμπειρίας δεν μοιάζει με την παθολογική κατάσταση της πολλαπλής προσωπικότητας. Όπως επισήμανε ο Watkins (1986), στη διαταραχή της πολλαπλής προσωπικότητας δεν υπάρχει φαντασιακός διάλογος παρά μόνο διαρκής μονόλογος. Το πρόσωπο διαδοχικά είτε ταυτίζεται είτε καταλαμβάνεται από διάφορους χαρακτήρες και το «Εγώ» τις περισσότερες φορές αγνοεί τις άλλες φωνές. Η παθολογία της πολλαπλής προσωπικότητας συνίσταται ακριβώς σ' αυτή τη συνεχή ύπαρξη μιας μόνο φωνής και όχι στην πολλαπλότητα. Επιπλέον, η βελτίωση φαίνεται να ξεκινά όταν λαμβάνει χώρα διάλογος και στοχασμός μεταξύ των εαυτών (Watkins, 1986, σσ. 104-105).

Ο Shotter (1999), βασιζόμενος στη μελέτη του Bakhtin (1984), διατύπωσε την ιδέα ότι τα ανθρώπινα όντα αποτελούνται από μια πολύπλοκη, ευρεία, μικτή, διαλογική δομή που δεν μπορεί να περιοριστεί στα στενά πλαίσια ολοκληρωμένων περιγραφών. Έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι ένας διαλογικός εαυτός δεν αναδύεται από το «εντός», αλλά από το «μεταξύ», όπου οι φωνές συναντώνται και παράγουν ζωντανή διαλογική επαφή μεταξύ τους και υποστήριξε μια διαλογική θεώρηση της συνείδησης η οποία λειτουργεί περισσότερο ως πολυφωνία ή ως πολλαπλότητα φωνών παρά ως ποικιλία σκέψεων. Σύμφωνα με τον Shotter (1999), μια ολοκληρωμένη διαλογική άποψη της γλώσσας, της νόησης, του νοήματος και του εαυτού, που εστιάζει σε συμβάντα τα οποία αναδύονται «στο μεταξύ» των ανθρώπων, σταδιακά φαίνεται να εκτοπίζει τις μονολογικού τύπου καρτεσιανές ιδέ-

ες, που βρίσκονται κρυμμένες «μέσα στον ατομικό νου» και οι οποίες κυριάρχησαν επί μακρόν στον δυτικό τρόπο σκέψης.

3.5. Ο Αποκεντρωμένος Εαυτός

Ο Sampson (1985) πρότεινε ένα «μη ισορροπημένο ιδεώδες», μια αποκεντρωμένη κυβέρνηση εαυτών, που συμπορεύεται με τη θεωρία περί «ανισορροπίας» των φυσικών επιστημών (Sampson, 1985, σ. 1206). Η θεωρία του αυτή έρχεται σε αντίθεση με την άλλη, που την ονομάζει «συγκλίνουσα ισορροπία ταυτότητας», η δομή της οποίας συνιστά ολοκληρωμένη ενότητα ή μοναδικότητα και λειτουργεί ως μηχανισμός διατήρησης ισορροπίας. Σ' αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται κυρίως: (1) οι παραδοσιακές θεωρίες της ταυτότητας, όπως είναι η ταυτότητα του «Εγώ» του Erikson, η οποία στοχεύει στη συνοχή, ενότητα, αίσθηση αλληλουχίας και εσωτερικής ομοιογένειας και (2) η θεωρία του Greenwald, που προσομοίωσε τον εαυτό με ένα ολοκληρωτικό σύστημα μάθησης. Ένα μη ισορροπημένο ιδεώδες δεν συνιστά ολοκληρωμένη μονάδα, αλλά μια εξελικτική ή αναπτυξιακή διεργασία που αυτή καθεαυτή συνιστά την πεμπουσία της. Αποτελεί ένα αποκεντρωμένο, πολυπρόσωπο σύνολο, όπου οι διάφορες όψεις του ατόμου δεν υπακούουν σε μια κεντρική εξουσία, πλην όμως διατηρούν πλήρη εσωτερική σύνδεση και επικοινωνία.

4. Αντί Επιλόγου

Στην παρούσα εργασία, αναφερθήκαμε σε μερικές από τις βασικές νέες θεωρήσεις της έννοιας του εαυτού, οι οποίες εκφράζουν σύγχρονες αναζητήσεις σχετικά με την υπέρβαση της ουσιοκρατικής οντολογίας του ατόμου και τον επαναπροσδιορισμό της ανθρώπινης ύπαρξης ή ταυτότητας στο πλαίσιο της διαλογικής σχέσης και της πολιτισμικής αφήγησης. Όπως φαίνεται από τις εν λόγω εννοιολογικές αλλαγές, στις μέρες μας, οι νεωτερικές απόψεις για τον εαυτό και την ταυτότητα είναι δεκτικές αναθεωρήσεων. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η απομυθοποίηση του ατόμου και η συνειδητοποίηση των αδιεξόδων στα οποία οδήγησε η ατομοκεντρική σκέψη, καθώς και η ανάδειξη της κοινωνικο-πολιτισμικής και ιστορικής βάσης, όσον αφορά τις διάφορες έννοιες για τον εαυτό, αποτελεί μεγάλη πρόκληση για τις κοινωνικές επιστήμες και ιδιαίτερα για τον τομέα της Ψυχολογίας. Επιπρόσθετα, ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας του εαυτού στο πλαίσιο της διαλογικής συνάντησης και της αφήγησης προσθέτει ενδιαφέρουσες διαστάσεις και ανοίγει νέες προοπτικές σε επιστημολογικό, μεθοδολογικό και θεραπευτικό επίπεδο για το χώρο της συμβουλευτικής και της ψυχοθεραπείας. Κλείνοντας με τα λόγια του Bakhtin:

«Το ανθρώπινο πρόσωπο δεν έχει κανένα εσωτερικό κυρίαρχο έδαφος, είναι πάντα ολοκληρωμένο στο μεταίχμιο (...) κοιτάζοντας μέσα του, κοιτάζει μέσα στα μάτια του άλλου ή με τα μάτια του άλλου (...). Η υπόσταση του ανθρώπου είναι η πιο βαθιά κοινωνία» (Bakhtin, 1984, σ. 287).

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδης, Π. (2002). *Το Υποκείμενο και η Ετερότητα: Μια Μετακριτική Προσέγγιση της Κριτικής Θεωρίας*.
- Bakhtine, M. (1970). *La Poétique de Dostoievski* (μτφρ. I. Kolitcheff). Paris: Editions du Seuil.
- Bakhtin, M. (1984). *Problems of Dostoevsky's Poetics* (μτφρ. C. Emerson). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Baumeister, R. (1987). How the Self Became a Problem: A Psychological Review of Historical Research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 163-176.
- Bellah, R.N., Madsen, R., Sullivan, W.M., Swidler, A. & Tipton, S.M. (1985). *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley: University of California Press.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment*. New York: Basic Books.
- Bruner, J. (1986). *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge: MA: Harvard University Press.
- Bruner, J. (1997). *Πράξεις Νοήματος* (μτφρ. Η. Ρόκου & Γ. Καλομοίρης). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Bruner, J. (2004). *Δημιουργώντας Ιστορίες: Νόμος, Λογοτεχνία, Ζωή* (μτφρ., επιμ. Β. Τσουρτσου, Κ. Πολυδάκη & Γ. Κουγιουμουτζάκης). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Carr, D. (1984). *Time, Narrative and History*. Bloomington: Indiana University Press.
- Collins, P.M. (2001). *Trinitarian Theology: West and East*. New York: Oxford University Press.
- Cooper, M. & Rowan, J. (1999). Introduction: Self-plurality – The One and the Many. In J. Rowan & M. Cooper (Eds.), *The Plural Self*. London: Sage.
- Cushman, P. (1990). Why the Self Is Empty: Toward a Historically Situated Psychology. *American Psychologist*, 45(5), 599-611.
- Dumont, L. (1983). *Essais Sur l'Individualisme: Une Perspective Anthropologique sur l'Ideologie Moderne*. Paris: Editions du Seuil.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Geertz, C. (1984). "From the Native's Point of View": On the Nature of Anthropological Understanding. In R.A. Shweder & R.A. LeVine (Eds.), *Culture Theory: Essays on Mind, Self, and Emotion* (pp. 123-136). New York: Cambridge University Press.

- Gergen, K.J. (1973). Social Psychology as History. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 309-320.
- Gergen, K.J. (1991). *The Saturated Self: Dilemmas of Identity in Contemporary Life*. New York: Basic Books.
- Gergen, K.J. (1994). *Realities and Relationships: Soundings in Social Construction*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gergen, K.J. & Gergen, M.M. (1984). *Historical Social Psychology*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Harré, R. (Ed.) (1987). *The Social Construction of Emotion*. Oxford: Blackwell.
- Harré, R. (1998). *The Singular Self*. London: Sage.
- Heelas, P. & Lock, A. (Eds.) (1981). *Indigenous Psychologies: The Anthropology of the Self*. London: Academic Press.
- Hermans, H.J.M. (1999). The Polyphony of the Mind: A Multi-Voiced and Dialogical Self. In J. Rowan & M. Cooper (Eds.), *The Plural Self* (pp. 107-131). London: Sage.
- Hermans, H.J.M., Kempen, H.J.G. & van Loon, R.J.P. (1992). The Dialogical Self: Beyond Individualism and Rationalism. *American Psychologist*, 47(1), 23-32.
- Howard, G.S. (1991). Culture Tales: A Narrative Approach to Thinking, Cross-cultural Psychology and Psychotherapy. *American Psychologist*, 46(3), 187-197.
- Johnson, F. (1985). The Western Concept of the Self. In A. Marcella, G. de Vos & F.L. Hsu (Eds.), *Culture and Self: Asian and Western Perspectives* (pp. 91-138). New York: Tavistock.
- Kim, U. & Berry, J.W. (1983). *Indigenous Psychologies*. Thousand Oaks, Ca: Sage.
- Lasch, C. (1979). *The Culture of Narcissism*. New York: W. W. Norton.
- Markus, H.R. & Kitayama, S. (1991). Culture and Self: Implications for Cognition, Emotion and Motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- Mair, M. (1988). Psychology as Storytelling. *International Journal of Personal Construct Psychology*, 1, 125-138.
- McAdams, D.P. (1985). *Power, Intimacy and the Life Story*. Homewood, IL: Dorsey Press.
- McAdams, D.P. (1993). *The Stories we Live By: Personal Myths and the Making of the Self*. New York: William Morrow.
- Morawski, J.G. (Ed.) (1988). *The Rise of Experimentation in American Psychology*. New Haven: Yale University Press.
- Polkinghorne, D.P. (1988). *Narrative Psychology*. Albany, NY: Suny Press.
- Πουρκός, Μ. (1997). Ο Ρόλος του Πλαισίου στην Ανθρώπινη Επικοινωνία, την Εκπαίδευση και την Κοινωνικο-Ηθική Μάθηση. Η Οικο-Σωματική-Βιοματική Προσέγγιση ως Εναλλακτική Πρόταση στο Γνωστικισμό: Προς μια Βιοματική, Ευρετική και Επικοινωνιακή Ψυχοπαιδαγωγική. Αθήνα: Gutenberg.
- Rosaldo, M.Z. (1984). Toward an Anthropology of Self and Feeling. In R.A. Shweder & R.A. LeVine (Eds.), *Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion* (pp. 137-157).

- Sampson, E. (1977). Psychology and the American Ideal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 309-320.
- Sampson, E. (1985). The Decentralization of Identity: Towards a Revised Concept of Personal and Social Order. *American Psychologist*, 40, 1203-1211.
- Sampson, E. (1989). The Challenge of Social Change for Psychology: Globalization and Psychology's Theory of the Person. *American Psychologist*, 44, 914-921.
- Sampson, E. (2000). Reinterpreting Individualism and Collectivism: Their Religious Roots and Monologic Versus Dialogic Person-Other Relationship. *American Psychologist*, 55(12), 1425-1432.
- Sarbin, T.R. (1986). The Narrative as a Root Metaphor in Psychology. In T.R. Sarbin (Ed.), *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct* (pp. 3-21). New York: Praeger.
- Selby, H.A. (1974). *Zapotec Deviance*. Austin: University of Texas Press.
- Shotter, J. (1999). Life Inside Dialogically Structured Mentalities: Bakhtin's and Voloshinov's Account of Our Mental Activities as Out in the World Between Us. In J. Rowan & M. Cooper (Eds.), *The Plural Self* (pp. 71-91). London: Sage.
- Shweder, R.A. & Bourne, E.J. (1984). Does the Concept of the Person Vary Cross-culturally? In R.A. Shweder & R.A. LeVine (Eds.), *Culture Theory: Essays on Mind, Self, and Emotion* (pp. 158-199). Cambridge University Press.
- Shweder, R.A. & Miller, J.G. (1985). The Social Construction of the Person: How Is It Possible? In K.J. Gergen & K.E. Davis (Eds.), *The Social Construction of the Person*. New York: Springer-Verlag.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Triandis, H.C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Boulder, Co: Westview Press.
- Watkins, M. (1986). *Invisible Guests: The Development of Imaginal Dialogues*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- White, M. & Epston, D. (1990). *Narrative Means to Therapeutic Ends*. New York: Norton.

Self and Identity as Dialogic Relation and Cultural Narrative

Philia Issari*

Abstract

The present study examined contemporary discourse on self and identity. With a mounting convergence around the assumption that different self conceptualizations can emerge out of particularized, sociohistorical and philosophical traditions, self theorists are now calling for a dialogue among diverse perspectives, experiences and historical periods which goes beyond the monologic discourse that has dominated "modern" self theories. The notion of an autonomous, unified, monolithic, individual self moving towards its own future appears increasingly untenable. Polyphony, plurality and inconsistency seem to transcend unity, consistency and singularity. Selfhood is redefined as no longer a substance in itself but as narrative construction, relational and dialogic.

Key words: Cultural, Dialogic, Identity, Narrative, Relation, Self.

* *Address:* Philia Issari, Lecturer, Department of Primary Education, School of Pedagogical Sciences, University of Crete, Panepistimioupoli Gallos, 74 100 Rethymnon, Crete. Tel.: 0030-28310-77609, 210-9853525, E-mail: isariph@edc.uoc.gr